

UDK: 677.37.1

Zulayxo TOJIMATOVA,
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: zulayxo.tojimatova@gmail.com

ADU professori, f.f.d M.Tojiboyeva taqrizi asosida

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE TERM "CREATIVE PERSON"

Annotation

In the article, the scientific-theoretical foundations of the concept of "creative person" are analyzed in a comparative aspect. Factors that create a creative person, characteristics of the phenomenon have been identified

Key words: Personality, creative personality, creative psychology, creative process, artistic individuality, biography, psychobiography, talent, social environment.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ «ТВОРЧЕСКИЙ ЧЕЛОВЕК»

Аннотация

В статье научно-теоретические основы понятия «творческая личность» анализируются в сравнительном аспекте. Определены факторы, формирующие творческую личность, характеристики этого явления

Ключевые слова: Личность, творческая личность, творческая психология, творческий процесс, художественная индивидуальность, биография, психобиография, талант, социальная среда.

“IJODKOR SHAXS” TUSHUCHASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada “ijodkor shaxs” tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari qiyosiy aspektida tahlil qilingan. Ijodkor shaxsni yuzaga keltiruvchi omillar, fenomeniga xos xususiyatlar aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Shaxs, ijodkor shaxs, ijod psixologiyasi, ijodiy jarayon, badiiy individuallik, biografiya, psixobiografiya, iste’dod, ijtimoiy muhit.

Kirish. Jahonda globallashuv va axborot almashinuvi kuchaygan bir davrda insonlardagi ijodiy qobiliyat, ijodkorlik sifatlarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Bugungi ilm-fan va ijtimoiy hayot ijodiy tafakkur, uning estetik mohiyatini, insoniyat ma’naviyatidagi, adabiyot va san’at rivojidadagi rolini ilmiy-amaliy jihatdan chuqurroq o‘rganishni taqozo etmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida ijod, ijodiy qobiliyat, ijod psixologiyasi masalasi ko‘p yillar davomida tadqiqot ob’ekti sanalib, keng o‘rganib kelinmoqda. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarda nafaqat ijodning tabiati, kechimi, u bilan bog‘liq ruhiy-psixologik holatlar, balki badiiy ijodning jamiyat hayotidagi, inson ruhiy-ma’naviy kamolotidagi roli adabiyotshunoslik va psixologiya fanlarining tushunchalarida teran yoritilgan. Ijodkor shaxs konsepsiyasining ijodiy tafakkur va badiiy idrok nuqtai nazaridan o‘rganilishi poetika masalalari, badiiy ijodning ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyot hayot haqiqatining in’ikosi ekan jamiyatdagi voqealilar adabiy jarayonga ijodkor shaxsi va uning qarashlari orqali kirib keladi. Ijodkor shaxs jamiyat ma’naviy-intellektual taraqqiyotining buyuk yutug‘idir. Adabiyotshunoslikda “ijodkor shaxs” o‘zida shaxsga doir muhim xususiyatlarni jamlaydi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da shaxs so‘zi quyidagi ma’nolarda uchraydi: “Shaxs – (arabcha – kimsa, kishi, zot). 1. Jamiyatdagi alohida bir kishi, odam. 2. Shaxsiyat. 3. Fe’l va ot turkumiga oid so‘zning uch shaxsdan birini ko‘rsatuvchi shakli va shu shaklga xos ma’no”[1]. Falsafada “Shaxs” tushunchasida uning atrof-muhitga munosabatini bildiradigan ijtimoiy-ruhiy sifatlarining ichki muayyan yaxlitligi ifodalaniadi. Shaxs bo‘lish degani, birinchi navbatda, o‘zining ichki qadriyatlar dunyosini shakllantirishni,

tevarak-atrofga, eng avvalo, ijtimoiy hodisalarni anglash, uning mohiyatini tushunish orqali qadriyat-tanqidiy munosabatga ega bo‘lishni bildiradi”[2]. Pedagogikada u psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvorga va dunyoqarashga ega jamiyatning a’zosini ifodalaydi. Adabiyotshunoslikda esa “ijodkor shaxs” tushunchasi qo‘llanilib hayotda mavjud bo‘lgan har qanday hodisani so‘z orqali ifodalashga ehtiyoj sezadigan va bu orqali o‘zligini ifodalashga urinadigan, kishi nazarda tutiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqoridagilardan kelib chiqib ijodkor shaxs deganda – yuksak qobiliyat, hayotiy tajribaga tayanadigan, teran aql-idrok egasi bo‘lgan, har qanday narsa va hodisaga yangicha nuqtayi nazar bilan yondasha oladigan, jamiyatning g‘oyaviy taraqqiyotiga mas’ul, ijtimoiy-siyosiy muhit evrilishlarini belgilashga qodir qarashlar egasini tushunish mumkin. Ijod – insonning jamiyatga va hayotga munosabati, bahosi, estetik pozitsiyasi odam va olam haqidagi xulosalarining muayyan shakli. U yuksak tafakkurli, tuyg‘uchan kishilar faoliyatidir. Shuning uchun ham ijod kishilari mudom izlanishda, kashfiyotlar yo‘lida betinim harakatda bo‘ladi. “Shunday kishilar borki, – degan edi V.G.Belinskiy, – haqiqatan ham ulardagi zakovatda ijodiy tashabbuskorlik bor. Ular hamma narsaga qandaydir boshqacha, yangicha qaraydilar, hamma narsada ham ularsiz boshqa hech kim ko‘ra olmaydigan tomonlarni payqab oladilar, ulardan keyin esa ana shu tomonlarni hamma ko‘radi va hamma ilgari shuni payqamagan ekanmiz, deb taajjublanadi. Bu toifa odamlar hech bir mug‘ombir va sirli odamlar emas: ularning hammalari odiiy tushunadilar, biroq ularning oddiy tushunchalari dastlab hammaga ham juda sirli, ba’zan esa telbalik va bema’nilik bo‘lib tuyuladi”[3]. Bu

toifadagi kishilarda ijodiy tafakkur shakllanibgina qolmay ular jamiyat va tabiat muammolariga original yechimlar beradi, fan-texnika yutuqlaridan o'z fikrlarini asoslashda ijodiy foydalana oladi, mavjud muammolarga noan'anaviy yondashadi. "Nega?", "Nima uchun?", "Nima maqsadda?" kabi savollarga javob izlash jarayonida olamga o'zgaracha nigoh bilan boqadilar. Pirovardida hech kimga ma'lum bo'lmagan haqiqatlarni kashf etadilar. Shu boisdan ham ijodkor shaxsning asarlari, iste'dodi, ijodiy kamoloti, dunyoqarashi, ideali, madaniy saviyasi, turmush tarzi, shaxsiy fazilatlar hamisha kishilar diqqat markazida bo'lgan.

Sovet mafkurasi ijodkor shaxs muammosini ilmiy asosda o'rganishga imkon bermadi, balki millatparvar adiblar shafqatsiz qatag'on qilindi. Shaxsga falsafiy aspektidan baho bergan Anvar Choriyev ham mustabid sovet tuzumi sharoitida shaxs muammosi biryuqlama o'rganilganligini tanqid qilgan.

XIX asr o'rtalarida yashab ijod qilgan A.I. Gersen, B.F. Belinskiy, P.L. Lavrov va boshqa rus olimlarining asarlarida tanqidiy fikrlash, ijodkor shaxsni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Bunda adabiy tanqidchi va tanqidiy nazar bilan jamiyat kirdikorlariga o'z qahramonlari tilidan munosabat bildiradigan muallif "men"iga ham e'tibor qaratildi.

Jumladan, A.I. Gersen XIX asr o'rtalarida Rossiyada hukm surayotgan qullikning eng asosiy sabablarini siyosiy oppozitsiyaning yo'qligini, xalqning haddan tashqari sabr-toqatliligini, hukumat tomonidan insonga bo'lgan hurmatning mutlaqo yo'qligini, shaxs mustaqilligining yo'qligi bilan bog'ladi. Olimning ta'kidlashicha, "Agar shaxs huquqlariga ozodlik uchun kurash g'oyasi kiritilmasa, Rossiyaning kelajagi Yevropa uchun va uning o'zi uchun ham buyuk xavf tug'diradi. Bunday despotizm yana bir asr davom etsa, rus xalqining barcha yaxshi sifatleri yo'qoladi". Bu adabiyotga va adabiy jarayondagi o'ziga xos ijtimoiy voqelik sifatida e'tibor tortdi. A.I. Gersenga ko'ra, "O'zboshimchalik va qonun, shaxs va jamiyat, ular o'rtasidagi kurash o'zining barcha murakkabliklari bilan tarixning barcha davrlari va butun dramasi tashkil etadi. Shaxssiz yashaydigan jamiyat isyonkor shaxsni bostiradi. Shaxs o'zini maqsad sifatida qo'yadi. Jamiyat – o'zini qo'yadi... Shaxs jamiyatdan ajrala olmaydi, jamiyat esa shaxsni bostira olmaydi. Biroq ular o'z da'volarini oliy sferaga – huquq sferasiga ko'tardilar. Bu huquq butun yangi tarix tomonidan, butun Yevropa taraqqiyoti davomida Angliyada – o'z-o'zini huquqiy himoya qilishgacha, 1789–yili (Fransiyada) inson huquqlarigacha, fanda – aql huquqigacha ishlab chiqildi. Biroq ikkinchi tomondan, hokimiyat nafaqat o'z huquqini, balki o'z kuchini mavhum davlat tushunchasini shaxsning maqsadi sifatida shaxsga qarshi qo'ydi. Nazariy jihatdan ozod qilingan shaxs qandaydir mantiqiy, mavhum bo'shliqda adashib qoldi. Amalda kuchsiz bo'lgan shaxs davlat va cherkovga suyanadigan hukumat kuchlari bilan yuzma-yuz bo'ldi"[4]. Ayni bu hodisani XX asr adabiy jarayonidagi jaddid davri adabiyotida Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, M. Behbudiy kabi mualliflarga nisbatan amalga oshirilgan siyosiy munosabatlar, qatag'on orqali milliy adabiyotdagi aksini ko'rishimiz mumkin. Jamiyat bu davr ijodkorlarini o'rganish va e'tirof etishga nisbatan rad etish pozitsiyasida turgan. P.L. Lavrov ijodkor shaxsni tanqidiy tafakkur bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlar ekan: "Har qanday sivilizatsiyaga doimiy ravishda ikki xavf tahdid soladi. Agar u haddan tashqari oz va haddan tashqari belgilab qo'yilgan o'zchilik bilan cheklansa, u holda yo'q bo'lib ketish xavfi tahdid soladi. Agar u sivilizatsiyali o'zchilik ichidagi tanqidiy fikrlaydigan sanoqli shaxslarga rivojlanish imkonini bermasa, unga turg'unlik tahdid soladi", – deb yozdi.

60-yillarga kelib adabiyotshunoslikda ijod psixologiyasi, nazariyasi va ijodkor shaxsini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Badiiy ijod tabiati, ijodkor subyekt, ijodiy jarayon haqida monografiya, risola va maqolalar

yaratildi. Jumladan, san'atkor shaxsi, ijodiy jarayonni mumkin qadar izchil o'rganish, ijodiy jarayon bosqichlarini tahlil qilishga urinish L.C. Vigotskiy, A.G. Kovalev, G.M. Lenobl, A.G. Seytlin M.A. Arnaudovlar izlanishlarining asosiy yo'nalishini belgilasa, M.B. Xrapchenko, Ye.G. Gromov, B.S. Meylaxlar ko'proq san'atkor subyektning umumnazariy falsafiy-estetik planda, g'oyaviy kurash fazasida tahlil etishga e'tibor qaratishadi. Bu ishlarda ijodkor shaxs, undagi tabiiy iste'dod, ijodkor va muhit, ijtimoiy hayotning ijodkor dunyoqarashini shakllantirishdagi ro'li, haqiqiy talantning badiiy individuallik sifatida shakllanishi, san'atkorning badiiy saviyasi, san'at asarining ijtimoiy, sotsial, axloqiy funksiyalariga doir qimmatli fikrlarida o'z ifodasini topgan.

Ijodkor shaxs muammosi adabiyotshunoslikning kategoriyalaridan biri sifatida ilmiy-nazariy metodlar asosida yondashuvni talab qiladi. Adabiy-tarixiy jarayonda muallif shaxsiga yondashuv yuzasidan G. Vinokur, V. Jirmunskiy V. Shklovskiy, A. Potebnya, Y. Lotman kabi olimlar biografik yondashuvning ilmiy nazariy asoslarini belgilab bergan. O'zbek adabiyotshunosligida A. Fitrat, A. Sa'diy singari olimlar ijodkor shaxsi, hayoti, ijodini bir butunlikda o'rganish barobarida biografik yondashuvning dastlabki izlanishlarini olib borishgan. Unga ko'ra biografik va psixobiografik metod orqali ijodkor insonning ijodiy "men"i va insoniy "men"ni keng qamrovda o'rganishga imkon berdi. Bunda muallif biosferasini turli rakursda kuzatish, ruhiy holatlarini anglashda eng asosiy vosita ekanligini ta'kidlash lozim. Ijodkorning borliqqa munosabati boshqalardan farqli hisoblanadi. Inson yaralish kunidan boshlab tiriklik falsafasini anglash umidida komillik yo'lini tutgan oliy xilqat hisoblangan. Anglash iztirobi insonni o'z "men"i tomon yuzlanishga, shaxs sifatida shakllanib, hayotda mustaqil yo'lini ayrib olishiga o'z shaxsiyati va qahramonlari shaxsiyati orqali yo'l ochadi. Shaxslik maqomi odamzot ibtidosi va intihosida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Alisher Navoiy jamiyat hayotiga va temuriylar saltanati, ilm-fan, san'at va madaniyat, islom ilmi rivojiga hissa qo'shdi, iste'dodlarning yuzaga chiqishiga hamda yuksalishiga xizmat qildi. Bobur saltanatining o'zga yurtlarda uzoq vaqt hukm surishi sabablari ham uning ulug' shaxsiyatiga borib taqaladi. San'at va adabiyot durdonalari inson badiiy tafakkur hosilasi sanalgani holda u ijodkorlar tomonidan yaratiladi. Ijodkorlar siyosatda mavjud ijodiy qiyofa bilan insoniy qiyofaning mushtarakligi adabiyotshunoslikda ilmiy-nazariy masala sifatida turli darajada o'rganilsa-da, davrlar ijtimoiy voqeliklaridagi farqlar ijodkor shaxsiga boshqa rakursdan qarashimizga zamin hozirlamoqda. Ijodkor o'ziga davrdosh boshqa soha kishilardan farqli ravishda bosh harflar bilan yozilgan inson va mezondir. Adabiyotshuos G. Muhammadjoova "ijod insonning Go'zallik, Haqiqat va Ezgulik qadriyatlarini bir butunlikda ifodalashga bo'lgan harakati, intilishidir"[5] deydi. Uning fikricha "Ijodkorning tarjimai holi iste'dod va mehnatdan iborat. Uning mahorati iste'dod va mehnatning uyg'unligidan vujudga keladi. Bu uyg'unlikda iste'dod va mehnatning ulushlari borasidagi munozara esa doimiy qizg'in bahslardan biri bo'lib kelgan"[5]. G. Muhammadjonova bu boradagi tadqiqotlarni mualliflari nuqtai nazaridan ikki toifaga ajratadi

1. Nazariyotchi olimlar, adabiy tanqidchilar tomonidan amalga

oshirilgan tadqiqotlar.

2. Badiiy ijod bo'yicha tajriba va malakaga ega ijodkor tomonidan

yaratilgan adabiyotlar.

Tahlil va natijalar. Chindan ham O'zbek adabiyotshunosligida ijodkor shaxs qizg'in o'rganilayotgan dolzarb masalalardan biriga aylandi. Xususan, I. Sultonov, M. Qo'shjonov, H. Yoqubov, U. Normatov, O. Sharafiddinov, A. G'afurov, H. Umurov, O. Nosirov, kabi nazariyotchi olimlarning asarlarida ijod jarayonining tabiati, ijod

psixologiyasi, ijod sirlari muayyan adabiy asarlar, muayyan yozuvchilar ijodi asosida o'rganilgan poetik mahorat, asarning yaratilishi tarixi yuzasidan tegishli xulosalar berilgan. Ijodkor shaxs – adabiyotshunos O'ral Nosirovning fikrlariga ko'ra: “davrning ilg'or kishisi el yurtning g'amiga sherik, unga kamarbasta, zamonasi, qolaversa, insoniyat progressi, madaniy boyligi uchun kurashuvchi, ijtimoiy taraqqiyot, madaniy rivojiga ta'sir ko'rsatuvchi faol harakatdagi inson”[6]. U – hayot bilimdoni, ma'naviy kamoloti, boy ijodiy fantaziyali, qalb kechinmalari va fikr-qarashlari diqqatini tortgan predmetga jamlanib, unga butunicha singib, tamomila unga kirishib ketgan, unga to'lig'icha mos keluvchi shakl topmaguncha so'ngi, zarb bermaguncha, uni mukammallikda yetgazmaguncha, tinib-tinchimaydigan inson.

Badiiy ijod bo'yicha tajriba va malakaga ega ijodkorlar: A.Qodiriyning “Ijod mashaqqati”, Said Ahmadning “Nazm chorrahasida”, Shukurulloning “Javohirlar sandig'i”, O'tkir Hoshimovning “Notanish orol”, Nosir fozilovning “Ustozlar davrasida”, Erkin Vohidovning “Shoiru she'ru shuur”, Abdulla Oripovning “Ehtiyoj farzandi”, Nazar Eshonqulning “Ijod falsafasi”, “Mendan “men”gacha”, Hurshid Do'stmuhammadning “Ijod – ko'ngil munavvarligi” kabi asarlarda ijodkor shaxsning ruhiy-ma'naviy olami, u yaratgan badiiy haqiqat va real haqiqat o'rtasidagi munosabatlar, real hayot bilan poetik reallikning farqi;

yozuvchining «daxlsiz dunyosi», ilhom, badiiy ijod sirlari masalalari o'z tajribalari va boshqa taniqli ijodkorlar hayoti va ijodidan keltirilgan misollar asosida sharhlangan.

Jumladan, Nazar Eshonqul “Ijod falsafasi”, “Mendan “men”gacha”, “Kitob bandasi” kabi asarlarida ham bu masalaga munosabat bildirib istalgan asardan ijodkorning o'zini, qiyofasini, boshqalardan yashirib yuradigan botinini ko'rish mumkin degan xulosaga keladi. Adabiy asar faqat boshqalarni emas, uni dunyoga keltirgan shaxsning o'zini ham fosh qiluvchi adabiy hujjat ekanligi, har qanday asarda ijodkorning o'zi, “men”i bo'y ko'rsatib turishini ta'kidlaydi [7].

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi barcha manbalarning o'rganilishi natijasida ijodkor shaxs shakllanishining eng muhim omili uning biografiyasi ekanligi ayon bo'ladi. Ijodkor biografiyasining o'rganish obyekti esa davr va muhit. Har bir davrda san'atkor shaxsini xarakterlash o'sha davr fani qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanishi ham haqiqat. Ijodkor shaxs haqida qanchalik ko'p, rang-barang fikr qarashlar bayon qilingan bo'lmasin, ular ijodkor psixik faoliyatini barcha qirralari, barcha tebranishlari bilan asosli ravishda ifodalab bera olgancha yo'q. Aksincha, san'atkor shaxsi, ijod jarayonidagi psixik faoliyati, ijodiy individuallik, uning tarkibi bilan bog'liq masalalar qizg'in bahs, munozaralar obyekti bo'lib qoldi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. . – Toshkent, G'afur G'ulom nashriyoti, 6-tom,-B. 557
2. Azizov Sh. Shaxs va jamiyat. – Toshkent, 2016. B. 44.
3. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. – Toshkent: O'zbekiston. 1955. – B.511
4. Лавров П. Л. Философия и социология. Избранные произведения в двух томах. Т.2. – М.,Мисл, 1965. – Б. 486.
5. Muhammadjonova G. Mustaqillik davri o'zbek nasrida ijodkor inson konsepsiyasi. Fil.fan. fals. dokt. (PhD). diss. – Farg'ona, 2022. – 250 b.
6. Nosirov O'. Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. – Toshkent., 1981. – B.198
7. Nazar Eshonqul.Kitob bandasi. – Toshkent: “Akademnashr”, 2022. – B.322